

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра філософії

**Методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять з
дисципліни Філософія**

Рівне – 2021

Методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять з філософії / Ворон О. П. Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет. 38 с.

У посібнику інтерпретовано кожну із тем програми з філософії. Кожна тема включає в себе план заняття, методичні рекомендації до його виконання. Особлива увага приділяється самостійній роботі, тому до кожного питання плану пропонується перелік літератури. Питання для обговорення мають проблемнопошуковий характер та спрямовані на поглиблене вивчення основних теоретичних положень філософії. Для студентів закладів освіти III-IV рівнів акредитації.

Затверджено на засіданні кафедри філософії РДГУ

Протокол від “ ” серпня 2021 року №

Завідувач кафедри філософії _____ (проф. Панчук І.І.)
(підпис) (прізвище та ініціали)

Рекомендовано до друку навчально-методичною комісією факультету математики та інформатики.

Протокол від 22 вересня 2021 року № 3.

Голова навчально-методичної комісії

факультету математики та інформатики _____ Наталя ГНЕДКО

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальна дисципліна **Філософія** належить до обов'язкових компонентів професійної підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня.

Викладання означеного курсу має на меті сформувати у студентів базові знання з історії виникнення та розвитку філософії; забезпечити засвоєння специфіки філософського осягнення дійсності; ознайомити із основними філософськими проблемами, концепціями та школами, а також сприяти формуванню і розвитку в студентів теоретичного мислення та здатності самостійно розглядати, аналізувати і оцінювати явища й процеси навколишньої дійсності.

Головним **завданням** навчальної дисципліни є навчити студентів орієнтуватися у різноманітті філософських течій та шкіл; сформувати у них вміння системно та в історичній послідовності аналізувати основні етапи розвитку філософського вчення; виокремлювати особливості формування філософських концепцій та філософських проблем; розглянути такі проблеми, як філософське розуміння світу, буття, свідомості, людини та суспільства, що становлять основу теоретичної підготовки майбутнього фахівця; створити належну теоретичну основу для вільного світоглядного самовизначення студентів.

Семінарські заняття є ефективною формою організації навчальних занять, з якими органічно поєднуються лекції. Семінар (від лат. “seminarium” – “розсадник”, переносно – “школа”) – це особлива форма навчальних практичних занять, яка полягає у самостійному вивченні студентами за завданнями викладача окремих питань і тем лекційного курсу з оформленням навчального матеріалу у вигляді рефератів, доповідей, повідомлень тощо. На семінарах систематизують, розширюють й поглиблюють знання з основних

питань курсу, формують вміння самостійно мислити, аналізувати матеріал, виступати публічно, вести дискусію, переконувати, відстоювати особисту точку зору.

Семінарські заняття – різновид навчального заняття, що проводиться у академічній групі. Основними дидактичними *цілями* їх проведення є:

забезпечити педагогічні умови для поглиблення і закріплення знань студентів з основ курсу, набутих під час лекцій та у процесі вивчення навчальної інформації, що виноситься на самостійне опрацювання;

спонукати студентів до обговорення найбільш складних питань навчального курсу, активізація їх до самостійного вивчення наукової та методичної літератури, формування у них навичок самоосвіти;

оволодіння методами аналізу фактів, явищ і проблем, що розглядаються та формування умінь і навичок до здійснення різних видів майбутньої професійної діяльності.

Семінарські заняття виконують такі *основні функції*: навчальну (поглиблення, конкретизацію, систематизацію знань, засвоєних під час лекційних занять та у процесі самостійної підготовки до семінару);

розвивальну (розвиток логічного мислення студентів, набуття ними умінь працювати з різними літературними джерелами, формування умінь і навичок аналізу фактів, явищ, проблем тощо);

виховну (патріотичне виховання, виховання економічної, екологічної культури і мислення, прищеплення інтересу до вивчення конкретної дисципліни та до фаху);

діагностично-корекційну (контроль за якістю засвоєння студентами навчального матеріалу, виявлення прогалин його засвоєнні та їх подолання).

Форми проведення – дискусія, доповідь та обговорення. На семінарському занятті проводиться обговорення питань з визначених у робочій навчальній програмі тем, обов'язково підсумовуючи обговорення теми та оцінюючи участь у ньому студентів.

Участь у семінарських заняттях враховують під час виставлення підсумкової оцінки з філософії.

На семінарах студенти вчаться самостійно працювати з підручниками, першоджерелами. Семінарське заняття вимагає свідомого засвоювання, активної пізнавальної діяльності всіх студентів. Під час дискусії, обміну думками відшліфовується мислення майбутнього фахівця. Дискусія є дуже важливим елементом семінару, оскільки сприяє інтелектуальному напруженню, активності студентів, привчає їх мислити розкуто, вільно, творчо. Участь у дискусії, прагнення переконувати один одного будуть, можливо, першою серйозною спробою застосувати на практиці знання, здобуті на лекціях, із підручників та першоджерел. Дискусія на семінарі цінна також тим, що привчає студента до спілкування з аудиторією, адже виховувати в собі полемічну культуру – завдання кожного інтелігента. Щоб підготувати відповіді на запитання семінару, потрібно використати лекції, підручники, першоджерела, додаткову літературу. Вибрати матеріал з декількох джерел,

Загальні **вимоги** до семінарських занять з ФІЛОСОФІЇ:

обов'язково прочитати текст першоджерела та рекомендовану додаткову літературу;

підготуватися до виступу з кожного питання плану семінарського заняття;

підготувати відповіді на запитання, наведені під кожним із пунктів плану заняття;

викладати думки своїми словами, а не завченими фразами, формулюваннями;

будувати виступ згідно з планом, бажано користуючись конспектом лише в разі цитування першоджерел;

враховувати, що кожен виступ має складатися з трьох частин: вступу, основної частини і висновку.

Самостійна робота з літературою при підготовці до семінарського заняття передбачає ведення записів, що розкривають зміст питань плану заняття. За формою вони можуть бути: розгорнутий план, виписки, тези, конспект тощо.

Розгорнутий план. Розгорнутим називається план, в якому перелічено не лише найважливіші питання теми, а й ті, що розвивають його основні ідеї.

Тези – це стислий виклад основних положень тексту в формі твердження або заперечення. У них здійснюють стислий виклад (без доказів, ілюстрацій, коментарів) основних положень доповіді, що має стверджувальний характер.

Конспект – це одна із загальновідомих, поширених серед здобувачів вищої освіти форм записів. Добре складений конспект допомагає якомога краще зрозуміти і запам'ятати зміст книги або статті. Конспект має бути стислим і послідовним без зайвих подробиць.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

ВІДПОВІДІ СТУДЕНТА НА СЕМІНАРСЬКОМУ ЗАНЯТТІ
ОЦІНЮЮТЬСЯ за п'ятибальною шкалою

5 балів – вичерпна відповідь на питання семінарського заняття. Студент відповідає логічно, послідовно, систематично. Відповідь свідчить про глибоке знання матеріалу. Студент опанував основну й додаткову літературу з теми, рекомендованої планом семінарського заняття.

4 бали – студент виявляє досить повні знання матеріалу, не припускається у своїй відповіді суттєвих неточностей, засвоїв основну літературу, рекомендовану планом. Дає відповіді на питання викладача та учасників семінарського заняття. Під час відповіді часто користується конспектом.

3 бали – студент виявляє знання матеріалу в обсязі, достатньому для подальшого навчання і роботи за спеціальністю. Матеріал не повно розкриває проблему.

2 бали – студент відповідає, виключно читаючи з конспект. Матеріал не розкриває проблему.

1 бал – студент читає з конспекту, матеріал відповіді студента розкриває проблему поверхово чи фрагментарно.

0 балів – відповіді немає або вона абсолютно не розкриває сутності питання.

ТЕМАТИКА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Заняття 1 (2 год.)

ТЕМА: Філософія Стародавнього Сходу

Ключові поняття та терміни: сансара, карма, дао, інь та ян, космоцентризм, логос, буття, апорія, атомізм, «ейдос», софістика, маєвтика, кініки, гедонізм, стоїцизм, епікуреїзм, скептицизм, категорії.

1. Філософія Стародавньої Індії:
  1. 1. Ортодоксальні школи.
  1. 2. Неортодоксальні школи.
2. Філософія Стародавнього Китаю:
  2. 1. Школи натурфілософів, номіналістів, моїстів та законників.
  3. 2. Школа Конфуція (конфуціанство) та Даоська школа (даосизм).

Опрацювання першоджерела

Сунь-дзи. Мистецтво війни / за перекладом С. Лесняка. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 112 с.

Контрольні запитання та завдання

1. Як тлумачаться поняття «Інь» та «Ян»?
2. У якій філософській системі використовується поняття «нірвана», що воно означає?
4. Яке філософське вчення заснував китайський філософ Лао-Цзи?
5. Якими чеснотами повинна володіти «шляхетна людина» відповідно до вчення Конфуція?

6. У якій із шкіл ідеалом людини є «шляхетна людина»?
7. В якому із напрямів східної філософії розглядаються поняття сансари та нирвани? Чи є між ними взаємозв'язок?
8. Які на вашу думку причини світового поширення та авторитету буддизму як однієї із трьох світових релігій?

Рекомендована література та інформаційні ресурси

Основна література:

1. Бичко І. В., Бойченко І. В., Табачковський В. Г. та ін. Філософія: Підручник. – К., 2001.
2. Історія філософії: Підручник / За ред. В.І. Ярошовця. – К., 2002.
3. Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1993.
4. Касьян В. І. Філософія. – К., 2008.
5. Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. М. Філософія: Підручник. – К., 2007.
6. Федів Ю. О., Мозгова Н. Г. Історія української філософії: Курс лекцій. – К., 2001.
7. Філософія: Навч. посіб. / Л. В. Губерський І. Ф., Надольний В. Б., Андрущенко та ін.; За ред. І. Ф. Надольного. – 5-те вид., випр. і доп. – К., 2005.

Допоміжна література:

1. Андрущенко В. Історія соціальної філософії: (західноєвропейський контекст): підручник / В. Андрущенко. – Київ: ТанDEM, 2000.
2. Бичко А. К. Історія філософії : підручник / А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський. – Київ : Либідь, 2001.

3. Бойченко І. В. Філософія: навч. посіб. для дистанц. навч. / І. В. Бойченко, М. І. Бойченко. – Київ : Університет "Україна", 2004.
4. Горський В. С. Історія української філософії :навч. посіб. / В. С. Горський. – Вид. 4-е. доп. – Київ :Наукова думка, 2001.
5. Касьян В. І. Філософія :навч. посіб. / В. І. Касьян. – 5-те вид., випр. і доп. – Київ :Знання, 2008.
6. Історія Середньовічної філософії: навч. посіб. /В. В. Кондзьолка. – Львів : Світ, 2001.
7. Філософія життя та проблема людської тілесності: монографія /Леонід Мазур. – Львів : [б. в.], 2003.
8. Філософія: підручник / І. В. Бичко, І. В. Бойченко, М. І. Бойченко [та ін.]. – Вид. 2-е, стер. – Київ : Либідь, 2002.
9. Філософія :навч. посіб. / за ред. І. Ф. Надольного. – Київ : Вікар, 2000.
10. Філософія : [навч. посіб.] / [П. С. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада.] ; за заг. ред. С. П. Щерби. – Київ : МАУП, 2004.
11. Філософія. Світ людини. Курс лекцій: навч. посіб. / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов [та ін.]. – Київ :Либідь, 2003.
12. Хамар У. В. Історія філософії: курс лекцій / У. В. Хамар. – Львів : Ініціатива, 2008.

Інформаційні (інтернет) ресурси

1. Інститут філософії НАН України // <http://www.filosof.com.ua>
2. Національнабібліотека Україниім. В. І. Вернадського// <http://www.nbuv.gov.ua/>
- 3.Філософія в Україні <http://www.philosophy.ua>

Заняття 2 (2 год.)

ТЕМА: Антична філософія

Ключові поняття та терміни: апорія, софісти, атом, стоїцизм, епікуреїзм, ейдос.

1. Особливості античної філософії.
2. Досократівський період розвитку давньогрецької філософії (мілетська школа, елейська школа, атомістична школа).
3. Класичний період розвитку античної філософії (Сократ, Платон, Арістотель).
4. Філософія елліністичного періоду (школа кініків, школа стоїцизму, школа Епікура, скептицизм, неоплатонізм).

Опрацювання першоджерела

Платон. Держава / переклад з давньогрецької Д. Коваль. К.: Основи, 2000. 355 с.

Контрольні запитання та завдання

1. Хто з античних філософів є автором концепції ідеальної держави?
2. На яких чотирьох чеснотах Платон будував ідеальну державу?

Проаналізуйте вчення Платона про пізнання і його зв'язок із вченнями про «ейдос».

3. У чому особливість сократівського методу маевтики?
4. Яке значення «Золотого правила» Конфуція для суспільства?
5. Кому належить та як розуміти вислів «Людина – міра усіх речей»?

6. У чому суть першої ідеалістичної системи античності?
7. Закінчіть та поясніть вислів: «Я знаю, що я нічого не знаю...».
8. Охарактеризуйте, у чому схожість та відмінність шляхів досягнення щастя з позицій епікуреїзму та стоїцизму.
9. Який античний філософ першоосновою буття вважав числ
10. Хто з античних філософів був автором ідеї атомізму?
11. У чому суть діалектичного методу Сократа?
12. Які риси притаманні філософії періоду еллінізму?

Рекомендована література та інформаційні ресурси

Основна література:

1. Бичко І. В., Бойченко І. В., Табачковський В. Г. та ін. Філософія: Підручник. – К., 2001.
2. Історія філософії: Підручник / За ред. В.І. Ярошовця. – К., 2002.
3. Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1993.
4. Касьян В. І. Філософія. – К., 2008.
5. Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. М. Філософія: Підручник. – К., 2007.
6. Федів Ю. О., Мозгова Н. Г. Історія української філософії: Курс лекцій. – К., 2001.
7. Філософія: Навч. посіб. / Л. В. Губерський І. Ф., Надольний В. Б., Андрущенко та ін.; За ред. І. Ф. Надольного. – 5-те вид., випр. і доп. – К., 2005.

Допоміжна література:

1. Андрущенко В. Історія соціальної філософії: (західноєвропейський контекст): підручник / В. Андрущенко. – Київ: Тандем, 2000.
2. Бичко А. К. Історія філософії : підручник /А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський. – Київ : Либідь, 2001.
3. Бойченко І. В. Філософія: навч. посіб. для дистанц. навч. / І. В. Бойченко, М. І. Бойченко. – Київ : Університет "Україна", 2004.
4. Горський В. С. Історія української філософії :навч. посіб. / В. С. Горський. – Вид. 4-е. доп. – Київ :Наукова думка, 2001.
5. Касьян В. І. Філософія :навч. посіб. / В. І. Касьян. – 5-те вид., випр. і доп. – Київ :Знання, 2008.
6. Історія Середньовічної філософії: навч. посіб. /В. В. Кондзьолка. – Львів : Світ, 2001.
7. Філософія життя та проблема людської тілесності: монографія /Леонід Мазур. – Львів : [б. в.], 2003.
8. Філософія: підручник / І. В. Бичко, І. В. Бойченко, М. І. Бойченко [та ін.]. – Вид. 2-е, стер. – Київ : Либідь, 2002.
9. Філософія :навч. посіб. / за ред. І. Ф. Надольного. – Київ : Вікар, 2000.
10. Філософія : [навч. посіб.] / [П. С. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада.] ; за заг. ред. С. П. Щерби. – Київ : МАУП, 2004.
11. Філософія. Світ людини. Курс лекцій: навч. посіб. / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов [та ін.]. – Київ :Либідь, 2003.
12. Хамар У. В. Історія філософії: курс лекцій / У. В. Хамар. – Львів : Ініціатива, 2008.

3. Інформаційні (інтернет) ресурси

1. Інститут філософії НАН України // <http://www.filosof.com.ua>
2. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського // <http://www.nbuv.gov.ua/>
3. Філософія в Україні <http://www.philosophy.ua>

Заняття 3 (2 год.)

Тема: Сучасна світова філософія

Ключові поняття та терміни: «філософія життя», ірраціоналізм, екзистенціалізм, несвідоме, підсвідоме, парадигма, архетип, позитивізм, структуралізм.

1. Передумови та особливості сучасної світової філософії.
2. Філософія життя (Ф. Ніцше).
3. Психоаналітична філософія.
4. Екзистенціалізм.

Опрацювання першоджерела

Ніцше Ф. Так мовив Заратустра / переклад з нім. А. Савченко. Харків, Фоліо, 2019. 253 с.

Контрольні запитання та завдання

1. У чому відмінність класичної і некласичної філософії?
2. Що таке «екзистенція»?
3. У чому полягає «бунт проти розуму» в сучасній філософії?
4. Яким було ставлення Ф. Ніцше до християнства?
5. За що Ф. Ніцше критикував християнську мораль?

6. Охарактеризуйте етичні погляди Ф. Ніцше, його ставлення до традиційної моралі.
7. Проаналізуйте вчення Ф. Ніцше про «надлюдину».
8. Що означає термін «сублімація» у З. Фрейда?
9. Проаналізуйте основні проблеми, що складають предмет дослідження філософії екзистенціалізму.
10. Розкрийте зміст основних категорій філософії екзистенціалізму.
11. Розкрийте проблему співвідношення свободи і відповідальності.
12. Сформулюйте Ваше ставлення до висловів: «свобода є усвідомлена необхідність» (Б. Спіноза) та «людина, народжена вільною, приречена на свободу (Ж.-П. Сартр).

Рекомендована література та інформаційні ресурси

Основна література:

1. Бичко І. В., Бойченко І. В., Табачковський В. Г. та ін. Філософія: Підручник. – К., 2001.
2. Історія філософії: Підручник / За ред. В.І. Ярошовця. – К., 2002.
3. Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1993.
4. Касьян В. І. Філософія. – К., 2008.
5. Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. М. Філософія: Підручник. – К., 2007.
6. Федів Ю. О., Мозгова Н. Г. Історія української філософії: Курс лекцій. – К., 2001.

7. Філософія: Навч. посіб. / Л. В. Губерський І. Ф., Надольний В. Б., Андрущенко та ін.; За ред. І. Ф. Надольного. – 5-те вид., випр. і доп. – К., 2005.

Допоміжна література:

1. Андрущенко В. Історія соціальної філософії: (західноєвропейський контекст): підручник / В. Андрущенко. – Київ: Тандем, 2000.

2. Бичко А. К. Історія філософії : підручник / А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський. – Київ : Либідь, 2001.

3. Бойченко І. В. Філософія: навч. посіб. для дистанц. навч. / І. В. Бойченко, М. І. Бойченко. – Київ : Університет "Україна", 2004.

4. Горський В. С. Історія української філософії : навч. посіб. / В. С. Горський. – Вид. 4-е. доп. – Київ : Наукова думка, 2001.

5. Касьян В. І. Філософія : навч. посіб. / В. І. Касьян. – 5-те вид., випр. і доп. – Київ : Знання, 2008.

6. Історія Середньовічної філософії: навч. посіб. / В. В. Кондзьолка. – Львів : Світ, 2001.

7. Філософія життя та проблема людської тілесності: монографія / Леонід Мазур. – Львів : [б. в.], 2003.

8. Філософія: підручник / І. В. Бичко, І. В. Бойченко, М. І. Бойченко [та ін.]. – Вид. 2-е, стер. – Київ : Либідь, 2002.

9. Філософія : навч. посіб. / за ред. І. Ф. Надольного. – Київ : Вікар, 2000.

10. Філософія : [навч. посіб.] / [П. С. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада.] ; за заг. ред. С. П. Щерби. – Київ : МАУП, 2004.

11. Філософія. Світ людини. Курс лекцій: навч. посіб. / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов [та ін.]. – Київ : Либідь, 2003.

12. Хамар У. В. Історія філософії: курс лекцій / У. В. Хамар. – Львів : Ініціатива, 2008.

Інформаційні (інтернет) ресурси

1. Інститут філософії НАН України // <http://www.filosof.com.ua>
2. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського // <http://www.nbuv.gov.ua/>
3. Філософія в Україні <http://www.philosophy.ua>

ЗАНЯТТЯ 4 (2 год.)

ТЕМА: Філософське вчення про буття та пізнання

Ключові поняття та терміни: буття, онтологія, метафізика, існування, небуття, реальність, субстанція, дуалізм, матерія, речовина, поле, рух, простір, час.

1. Проблеми буття в історії філософії.
2. Основні форми онтології.
3. Основні категорії онтології.
4. Сутність пізнання у філософській традиції.
5. Основні форми і способи пізнання:
  - 5.1. Чуттєве пізнання: відчуття, сприйняття і уявлення
  - 5.2. Раціональне пізнання: поняття, судження, умовивід. Інтуїція як форма пізнання.
6. Проблема істини у філософії: основні концепції істини.

Контрольні запитання та завдання

1. Дайте визначення поняттю «онтологія» та «буття», що їх між собою пов'язує?
2. Виокреміть основні риси та форми буття?
3. Що вивчає метафізика?
4. Назвіть форми буття?
5. Розкрийте філософський зміст понять «матерія», «простір», «час», «рух»?
6. Назвіть особливості субстанційної та релятивної концепції у поясненні «простору» та «часу»?
7. Чи може минуле бути виявом небуття?
8. Як визначали буття в атомістичній школі античності?
9. Чому простір має зворотній характер, а час незворотній?

Рекомендована література та інформаційні ресурси

Основна література:

1. Бичко І. В., Бойченко І. В., Табачковський В. Г. та ін. Філософія: Підручник. – К., 2001.
2. Історія філософії: Підручник / За ред. В.І. Ярошовця. – К., 2002.
3. Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1993.
4. Касьян В. І. Філософія. – К., 2008.
5. Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. М. Філософія: Підручник. – К., 2007.
6. Федів Ю. О., Мозгова Н. Г. Історія української філософії: Курс лекцій. – К., 2001.

7. Філософія: Навч. посіб. / Л. В. Губерський І. Ф., Надольний В. Б., Андрущенко та ін.; За ред. І. Ф. Надольного. – 5-те вид., випр. і доп. – К., 2005.

Допоміжна література:

1. Андрущенко В. Історія соціальної філософії: (західноєвропейський контекст): підручник / В. Андрущенко. – Київ: Тандем, 2000.

2. Бичко А. К. Історія філософії : підручник /А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський. – Київ : Либідь, 2001.

3. Бойченко І. В. Філософія: навч. посіб. для дистанц. навч. / І. В. Бойченко, М. І. Бойченко. – Київ : Університет "Україна", 2004.

4. Горський В. С. Історія української філософії :навч. посіб. / В. С. Горський. – Вид. 4-е. доп. – Київ :Наукова думка, 2001.

5. Касьян В. І. Філософія :навч. посіб. / В. І. Касьян. – 5-те вид., випр. і доп. – Київ :Знання, 2008.

6. Історія Середньовічної філософії: навч. посіб. /В. В. Кондзьолка. – Львів : Світ, 2001.

7. Філософія життя та проблема людської тілесності: монографія /Леонід Мазур. – Львів : [б. в.], 2003.

8. Філософія: підручник / І. В. Бичко, І. В. Бойченко, М. І. Бойченко [та ін.]. – Вид. 2-е, стер. – Київ : Либідь, 2002.

9. Філософія :навч. посіб. / за ред. І. Ф. Надольного. – Київ : Вікар, 2000.

10. Філософія : [навч. посіб.] / [П. С. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада.] ; за заг. ред. С. П. Щерби. – Київ : МАУП, 2004.

11. Філософія. Світ людини. Курс лекцій: навч. посіб. / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов [та ін.]. – Київ :Либідь, 2003.

12. Хамар У. В. Історія філософії: курс лекцій / У. В. Хамар. – Львів : Ініціатива, 2008.

Інформаційні (інтернет) ресурси

1. Інститут філософії НАН України // <http://www.filosof.com.ua>
2. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського // <http://www.nbuv.gov.ua/>
3. Філософія в Україні <http://www.philosophy.ua>

ЗАНЯТТЯ 5 (2 год.)

ТЕМА: Філософська антропологія

Ключові поняття та терміни: антропогенез, антропосоціогенез, масова свідомість, соціальна практика, індивідуальність, особистість, суспільство, сенс життя, смерть, людина, демографія.

1. Проблема походження людини.
2. Індивід, індивідуальність, особистість.
3. Проблема життя і смерті в духовному досвіді людства.
4. Проблема сенсу життя.
5. Проблема людської свободи.

Контрольні запитання та завдання

1. Що вивчає антропологія?
2. Як змінювалися уявлення про людину в історії філософії?
3. Що таке «антропосоціогенез»?
4. Чи існує взаємозв'язок біологічного та соціального в людині?

2. Які основні концепції походження людини?
3. Назвіть основні проблеми антропологічного спрямування?
4. У чому полягає проблема сенсу життя людини?
5. Яка відмінність вбачається між поняттями індивід та індивідуальність?
6. Назвіть основні риси особистості?
7. Чи існує відмінність у поняттях «людина», «індивід», «особистість»?

Рекомендована література та інформаційні ресурси

Основна література:

1. Бичко І. В., Бойченко І. В., Табачковський В. Г. та ін. Філософія: Підручник. – К., 2001.
2. Історія філософії: Підручник / За ред. В.І. Ярошовця. – К., 2002.
3. Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1993.
4. Касьян В. І. Філософія. – К., 2008.
5. Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. М. Філософія: Підручник. – К., 2007.
6. Федів Ю. О., Мозгова Н. Г. Історія української філософії: Курс лекцій. – К., 2001.
7. Філософія: Навч. посіб. / Л. В. Губерський І. Ф., Надольний В. Б., Андрущенко та ін.; За ред. І. Ф. Надольного. – 5-те вид., випр. і доп. – К., 2005.

Допоміжна література:

1. Андрущенко В. Історія соціальної філософії: (західноєвропейський контекст): підручник / В. Андрущенко. – Київ: Тандем, 2000.
2. Бичко А. К. Історія філософії : підручник /А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський. – Київ : Либідь, 2001.
3. Бойченко І. В. Філософія: навч. посіб. для дистанц. навч. / І. В. Бойченко, М. І. Бойченко. – Київ : Університет "Україна", 2004.
4. Горський В. С. Історія української філософії :навч. посіб. / В. С. Горський. – Вид. 4-е. доп. – Київ :Наукова думка, 2001.
5. Касьян В. І. Філософія :навч. посіб. / В. І. Касьян. – 5-те вид., випр. і доп. – Київ :Знання, 2008.
6. Історія Середньовічної філософії: навч. посіб. /В. В. Кондзьолка. – Львів : Світ, 2001.
7. Філософія життя та проблема людської тілесності: монографія /Леонід Мазур. – Львів : [б. в.], 2003.
8. Філософія: підручник / І. В. Бичко, І. В. Бойченко, М. І. Бойченко [та ін.]. – Вид. 2-е, стер. – Київ : Либідь, 2002.
9. Філософія :навч. посіб. / за ред. І. Ф. Надольного. – Київ : Вікар, 2000.
10. Філософія : [навч. посіб.] / [П. С. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада.] ; за заг. ред. С. П. Щерби. – Київ : МАУП, 2004.
11. Філософія. Світ людини. Курс лекцій: навч. посіб. / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов [та ін.]. – Київ :Либідь, 2003.
12. Хамар У. В. Історія філософії: курс лекцій / У. В. Хамар. – Львів : Ініціатива, 2008.

Інформаційні (інтернет) ресурси

1. Інститут філософії НАН України // <http://www.filosof.com.ua>

2. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського//

<http://www.nbuv.gov.ua/>

3. Філософія в Україні <http://www.philosophy.ua>

Опрацювання першоджерел

У структурі навчального навантаження студентів за системою ECTS індивідуальна робота розглядається як один із основних компонентів навчальної діяльності і повинна займати значну частину їхнього навчального навантаження. Індивідуальне завдання – це форма організації навчального процесу, яка має на меті поглиблення, узагальнення та закріплення знань, які студенти отримують у процесі навчання, а також застосування цих знань на практиці. ІНДЗ є завершеною теоретичною роботою у межах навчальної програми курсу «Філософія», яка виконується на основі знань, умінь і навичок, отриманих у процесі лекційних та семінарських занять, яка цілковито охоплюючи весь зміст навчального курсу. Відповідним інноваційним технологіям навчання різновидом індивідуальних занять є індивідуальні навчально-дослідні завдання (ІНДЗ). Індивідуальні науково-дослідні завдання є видом позааудиторної індивідуальної роботи студента навчального, навчально-дослідницького чи проектно-конструктивного характеру, яке використовується у процесі вивчення програмного матеріалу навчального курсу і завершується складанням підсумкового екзамену.

Мета індивідуального науково-дослідного завдання полягає у самостійному вивченні частини програмного матеріалу, систематизації, поглибленні, узагальненні, та закріпленні знань студентів з навчального курсу «Філософія», а також у розвитку навичок самостійної роботи.

Індивідуальні завдання з Філософії виконується у формі опрацювання та конспектування першоджерел. Конспект може бути трьох видів:

1. конспектування своїми словами;
2. конспектування за допомогою цитат, які передають зміст філософського твору;
3. мішане конспектування (своїми словами, застосовуючи окремі влучні цитати).

Першоджерела:

1. **Сунь-дзи Мистецтво війни** / за перекладом С. Лесняка. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 112 с.
2. **Платон Держава** / переклад з давньогрецької Д. Коваль. К.: Основи, 2000. 355 с.
3. **Августин Сповідь** / переклад Ю. Мушак. Львів: Свічада, 2021. 356 с.
4. **Бекон Ф. Новий Органон** / М.: Рипол Класик, 2020. 364 с.
5. **Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть.** К.: Т-в «Знання» України, 1991. 240 с.
6. **Макіавеллі Н. Державець** / переклад Я. Мишанич. К.: Фоліо, 2020. 88 с.
7. **Ніцше Ф. Так мовив Заратустра** / переклад з нім. А. Савченко. Харків, Фоліо, 2019. 253 с.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Основні проблеми філософії та специфіка філософського знання. Функції філософії.
2. Світогляд, його зміст, структура та соціально-історичний характер.
3. Історичні типи світогляду. Філософія і наука.
4. Ортодоксальні філософські школи Стародавньої Індії.
5. Неортодоксальні філософські школи Стародавньої Індії.
6. Філософія Стародавнього Китаю. Конфуціанство, даосизм.
7. Школи натурфілософів, номіналістів, моїстів та законників.
8. Досократівський період розвитку давньогрецької філософії (мілетська школа, елейська школа, атомістична школа).
9. Класичний період розвитку античної філософії (Сократ, Платон, Арістотель).
10. Філософія елліністичного періоду (школа кініків, школа стоїцизму, школа Епікура, скептицизм, неоплатонізм).
11. Релігійний характер середньовічного світогляду і філософії. Центральні проблеми і представники.
12. Період апологетики і патристики в умовах середньовіччя.
13. Схоластична філософія.
14. Розвиток гуманізму в епоху Відродження.
15. Розвиток натурфілософських вчень в епоху Відродження (М. Кузанський, М. Коперник, Д. Бруно).
16. Соціально-політична доктрина Н. Макіавеллі.
17. Ідея утопічного соціалізму Т. Кампанелли та Т. Мора.
18. Особливості філософії Нового часу.
19. Раціоналізм та емпіризм у теорії пізнання Нового часу.
20. Філософія епохи Просвітництва.
21. Теоретична розробка діалектики. Закони діалектики.
22. Німецька класична філософія: основні риси та визначальні ідеї.

23. Діалектичне вчення Г. Гегеля.
24. Філософське вчення І. Канта, Л. Фейєрбаха.
25. Філософська система Й. Фіхте і Ф. Шеллінга.
26. Емпіричні традиції новоєвропейської філософії.
27. Раціоналістичні ідеї Нового часу.
28. Основні аспекти формування та особливості української філософської думки.
29. Філософська думка часів Київської Русі.
30. Філософія українського Відродження та бароко.
31. Філософські погляди Г. Сковороди.
32. Філософія Просвітництва і романтизму в Україні.
33. Кордоцентризм філософії П. Юркевича.
34. Виникнення сучасної філософії та її особливості.
35. «Філософія життя» (Ф. Ніцше).
36. Психоаналітична філософія: фрейдизм та неофрейдизм.
37. Екзистенційна філософія.
38. Феноменологія і герменевтика.
39. Проблеми буття в історії філософії.
40. Основні форми та категорії онтології.
41. Простір і час як форми існування матерії.
42. Проблема свідомості у філософії. Виникнення і природа свідомості.
43. Структура свідомості та її основні рівні.
44. Свідомість і самосвідомість.
45. Сутність пізнання у філософській традиції.
46. Чуттєве пізнання: відчуття, сприйняття і уявлення.
47. Раціональне пізнання: поняття, судження, умовивід. Інтуїція.
48. Проблема істини в філософії. Основні концепції істини.
49. Людина як предмет філософського осмислення.
50. Проблема походження людини.
51. Проблема життя і смерті в духовному досвіді людства.

52. Проблема людської свободи.

53. Інтерпретація та концепції суспільства у системі філософських знань.

54. Соціальна структура і функції суспільства.

55. Індивід, індивідуальність, особистість.

56. Цінності та ціннісне ставлення до світу.

ГЛОСАРІЙ

Абсолют (пат. absolutus – довершений, безумовний, необмежений) – те, що нічим не зумовлене, ні від чого не залежне. У філософії під абсолютотом розуміють Бога, субстанцію, ідею (Гегель).

Абстракція (лат. abstractio – віддалення) – мислене відокремлення окремих властивостей предметів і перетворення їх на самостійні об'єкти (наприклад, електропровідність, твердість, вартість тощо).

Абсурд (пат. absurdus – немилозвучний, безглуздий) — нісенітниця, позбавлена сенсу дія.

Агностицизм (грец. agnostos – непізнаний) – напрям у філософії, прихильники якого заперечують пізнаванність суті речей, об'єктивної істини (Д. Юм, І. Кант, позитивісти).

Аксіологія (грец. axios – цінний) – вчення про цінності, філософська дисципліна, яка вивчає ціннісне ставлення людини до світу – етичне, естетичне, релігійне

Альтернатива (лат. alterno – чергую, змінюю) – вибір між двома суперечливими можливостями.

Аналогія – умовивід, в якому на основі схожості предметів за одними ознаками робиться висновок про їх можливу схожість за іншими ознаками. Аналогія складає основу моделювання.

Антитеза (грец. antitesis — протиставлення) — твердження, яке заперечує тезу (вихідне твердження).

Антропологізм – філософська концепція, яка всі світоглядні проблеми (що таке світ, суспільство, Бог та ін.) розглядає крізь призму людини. Людина є мірою всіх речей (Протагор).

Антропологія – філософське вчення про людину (Шелер, Гелен, Тейяр де Шарден), яке виводить культуру зі специфіки природи людини.

Антропоцентризм — філософський принцип, згідно з яким людина вважається центром Всесвіту, найвищою метою всього, що відбувається у світі.

Апологети (грец. *apologetikos* – захисний) – ранньохристиянські письменники (Юстин, Тертуліан, Оріген) III ст, які захищали від критики християнське вчення.

Апорія (грец. *arogia* – непрохідність, безвихідь) — проблема, що важко піддається вирішенню, пов'язана із суперечністю між даними спостереження і досвідом та їх аналізом у мисленні; суперечність у міркуванні, корені якої перебувають за межами логіки. Поняття близьке за змістом до антиномії

Буддизм — одна з трьох світових релігій (поряд з християнством та ісламом). Виходячи з положення, що життя є страждання, в основі якого лежать бажання, буддизм пропонує свій шлях подолання страждань. Учить про перевтілення душі (сансара): про закон відплати за вчинені проступки (карма). Метою життя буддиста є досягнення нірвани – злиття з божественною першоосновою Всесвіту.

Відчуження — стан напруги, ворожості щодо суб'єктивного і об'єктивного, духовного і матеріального, розумного і стихійного, особистого і суспільного. У загальному значенні – це відношення між творцем і творінням, яке збунтувалось і живе власним життям, нав'язуючи свою логіку творцю; термін широко вживався в німецькій класичній філософії (Фіхте, Гегель, Фейєрбах) і марксизмі.

Відчуття — відображення у свідомості людини певних сторін, якостей предметів, які безпосередньо діють на органи чуття.

Віра – не обґрунтоване розумом прийняття існування чогось (Бога, долі, моральних чеснот іншого, Атлантиди, наукових об'єктів) за істину та дії, що відповідають цим прийняттям.

Волюнтаризм (лат. voluntarius – залежність від волі) – течія в метафізиці (і психології), яка в основу світових процесів (і психологічного життя людини) ставить волю як ірраціональне, тобто несвідоме начало. Найвідоміші представники – Шопенгауер, Ніцше, які проголосили основою всіх явищ світу і людського життя волю.

Гедонізм (грец. hedone – насолода) – етичне вчення, яке проголошує метою життя людини насолоду (Епікур, просвітники та ін.).

Герменевтика (грец. hermeneuein – пояснювати, тлумачити) – філософський метод тлумачення та розуміння феноменів культури, зокрема текстів, їх залежності від контексту культури, в якому він існував, і від культури суб'єкта, який здійснює інтерпретацію.

Гуманізм (лат. humanus – людський) – 1) ідейний напрям у культурі Відродження, який обстоював право на існування незалежної від релігії світської культури; 2) риса світогляду, яка в розумінні людини виходить з «вічних цінностей» і «природних прав».

Дао – одне з основних понять китайської філософії, означає першопричину, що породжує речі, дорогу, долю, пустоту.

Дедукція (лат. deductio – виводжу) – метод пізнання, в основі якого рух думки від загального до одиничного.

Деїзм (лат. deus – Бог) – філософське вчення, згідно з яким Бог створив світ, дав першопоштовх і надалі не втручається у справи.

Детермінізм (лат. determinatio – той, що визначає, обмежує) – пояснення явищ на основі причинної зумовленості.

Діалектика (грец. dialectike — мистецтво вести бесіду) — один з методів філософії, згідно з яким будь-яке явище перебуває в зміні, розвитку, в основі якого взаємодія (боротьба) протилежностей (Гегель). Основні ідеї Д. за Гегелем: перехід кількісних змін в якісні, взаємопроникнення протилежностей і заперечення заперечення.

Дуалізм (лат. dialis — двоякий) — світогляд, який вихідними вважає два рівноправні та протилежні начала (матерію і дух, світле і темне).

Дух — ідеальне начало (принцип) на протигагу природі як матеріальному началу. В людині розрізняють тіло (матеріальне), душу (сукупність психічних процесів) і дух — настанова на всезагальне — моральні, релігійні та правові цінності, естетичні ідеали, світоглядні істини.

Евдемонізм — античний принцип життєрозуміння, пізніше в етиці — принцип тлумачення й обґрунтування моралі, за яким щастя (блаженство) є найвищою метою життя.

Індукція (лат. іпсісі.ю — наведення) — логічний умовивід від часткового, одиничного до загального.

Інтенція (лат. ітіептіо — стремління) — спрямованість акту свідомості на певний предмет. Наприклад, у сприйманні дерево, будинок, в міркуванні — числа, в фантазії — русалки і т. ін. Інтерсуб'єктивний — такий, що існує лише в межах взаємодії суб'єктів. Інтерсуб'єктивними є, наприклад, моральні чи правові норми: вони не суб'єктивні і не об'єктивні.

Інтуїтивізм — течія у філософії, яка абсолютизує роль інтуїції в пізнанні (Шопенгауер, Бергсон).

Інтуїція (лат. ітііепті — уважно дивлюсь) — безпосереднє охоплення сутності предмета. В основі І. вроджена здатність (талановитість), тривалий досвід, які допомагають досягнути сутність явища, опускаючи опосередковані ланки.

Ірраціоналізм — вчення, згідно з яким основою світу є щось нерозумне (воля, інстинкт), а джерелом пізнання інтуїція, почуття.

Істина – адекватне відтворення дійсності в пізнанні, відповідність знання дійсному стану речей (див. конвенціоналізм і прагматизм).

Сутність – внутрішні, усталені, суттєві риси, які досягаються розумом. Одні філософи стверджують, що людина здатна пізнати лише явище (Берклі, Юм, Кант, позитивісти), діалектики ведуть мову про взаємозв'язок і взаємопроникнення явищ і сутності.

Схоластика (пат. scholasticos – учений, шкільний) – філософське вчення, в якому поєднані релігійно-філософські засновки з раціоналістичною методикою та формальнологічними проблемами.

Сцієнтизм (лат. scientia – знання, наука) – абсолютизація науки (наукових методів і цінностей) у філософії, соціології і суспільній свідомості взагалі. Знецінює гуманістичні (релігійні, етичні, естетичні та ін.) цінності й розглядає людину як біоробота. Поняття близьке за змістом до поняття «натуралізм».

Теологія – богослів'я, вчення про Бога, система християнських догматів.

Теорія (грец. theoria – спостереження, дослідження) – найрозвинутіша форма наукового знання, яка дає цілісне, системне відображення закономірних та сутнісних зв'язків певної сфери дійсності.

Теоцентризм – принцип, згідно з яким єдиний Бог проголошується абсолютним началом і центром Всесвіту, що зумовлює собою буття і смисл існування всього живого.

Томізм – філософське богословське вчення Томи Аквінського і його послідовників. Наприкінці XIX ст. трансформоване в неотомізм.

Трансцендентальне (лат. transscenendens – той, що виходить за межі) — поняття, яким в деяких філософських системах позначаються правила

(принципи) функціонування свідомості. В свідомості можна вичленити індивідуальні чуттєві (психічні) акти та однакові для всіх людей правила, схеми функціонування свідомості, які кантіанство та феноменологія називають трансцендентальними.

Психоаналіз – один із методів психотерапії та психологічне вчення, в основі якого лежить визнання домінуючої ролі підсвідомого в житті людини.

Раціоналізм – філософський напрям, який визнає центральну роль в аналізі розуму, мислення.

Реалізм – філософський напрям, згідно з яким загальні поняття (універсалії) існують реально як сутності речей. Релятивізм (лат. *relativus* – відносний) – підхід, який абсолютизує мінливість, суб'єктивність істини. Притаманний суб'єктивістським напрямом філософії (софісти, сенсуалісти-суб'єктивісти).

Рефлексія (лат. *reflexio* – вигин, відображення) – акт пізнання, предметом якого є пізнавальна діяльність свідомості, «Я». Пізнання можна досліджувати через результати – зміну наукових ідей, теорій – об'єктивний метод, або через аналіз суб'єктивної діяльності пізнання – рефлексія. В цьому розумінні використовується Декартом, Локком, Гуссерлем.

Розсудок – початковий рівень мислення, де оперування абстракціями відбувається в межах певної незмінної, наперед заданої схеми. Розум – вищий рівень раціонального пізнання, якому властиві творче оперування абстракціями та рефлексією, спрямованість на усвідомлення власних форм та передумов, самопізнання

Філософія – теоретичний світогляд, вчення, яке прагне досягнути всезагальне у світі, в людині і суспільстві. Філософія вибудовується із сумнівів і обґрунтовувань, доведень, живе у вільних дискусіях, а тому по-справжньому можлива лише в демократичному суспільстві. Філософськими дисциплінами є метафізика, онтологія, гносеологія, філософська антропологія, логіка, етика,

естетика та ін. Ф. вивчає всі феномени культури під кутом зору всезагальності, тобто їх суті, місця та функції в культурі.

«Філософія життя» — напрям у некласичній філософії кінця ХІХ — початку ХХ ст., представники якого проголосили життя (в біологічній чи психологічній формах) основним предметом філософії. Представники — Ф. Ніцше, А. Бергсон.

Форма — зовнішній вияв предмета, певного змісту, внутрішня структура, певний порядок предмета або перебігу процесу.

Цивілізація (лат. *civilis* — громадянський) — в широкому розумінні — те ж, що й культура; у вузькому — певний рівень розвитку культури, який передбачає наявність державності, письма, техніки тощо.

Цінність — значимість, яку люди надають речам, явищам і яка складає основу ставлення до них (вибору, надання переваги тощо). Цінність наявна лише в актах оцінки, коли вибирають, вибудовують ієрархічну структуру цінностей. Проблему цінностей досліджували неокантіанці (Ріккерт). М. Вебер. М. Шелер та ін. **Якість** — сукупність ознак, що вирізняють річ серед інших, відмінних від неї, і споріднює з подібними.

Рекомендована література та інформаційні ресурси

Основна література:

1. Бичко І. В., Бойченко І. В., Табачковський В. Г. та ін. Філософія: Підручник. – К., 2001.
2. Історія філософії: Підручник / За ред. В.І. Ярошовця. – К., 2002.
3. Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1993.
4. Касьян В. І. Філософія. – К., 2008.
5. Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. М. Філософія: Підручник. – К., 2007.
6. Федів Ю. О., Мозгова Н. Г. Історія української філософії: Курс лекцій. – К., 2001.
7. Філософія: Навч. посіб. / Л. В. Губерський І. Ф., Надольний В. Б., Андрущенко та ін.; За ред. І. Ф. Надольного. – 5-те вид., випр. і доп. – К., 2005.

Допоміжна література:

1. Андрущенко В. Історія соціальної філософії: (західноєвропейський контекст): підручник / В. Андрущенко. – Київ: Тандем, 2000.
2. Бичко А. К. Історія філософії : підручник / А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський. – Київ : Либідь, 2001.
3. Бойченко І. В. Філософія: навч. посіб. для дистанц. навч. / І. В. Бойченко, М. І. Бойченко. – Київ : Університет "Україна", 2004.
4. Горський В. С. Історія української філософії : навч. посіб. / В. С. Горський. – Вид. 4-е. доп. – Київ : Наукова думка, 2001.
5. Касьян В. І. Філософія : навч. посіб. / В. І. Касьян. – 5-те вид., випр. і доп. – Київ : Знання, 2008.

6. Історія Середньовічної філософії: навч. посіб. /В. В. Кондзьолка. – Львів : Світ, 2001.
7. Філософія життя та проблема людської тілесності: монографія /Леонід Мазур. – Львів : [б. в.], 2003.
8. Філософія: підручник / І. В. Бичко, І. В. Бойченко, М. І. Бойченко [та ін.]. – Вид. 2-е, стер. – Київ : Либідь, 2002.
9. Філософія :навч. посіб. / за ред. І. Ф. Надольного. – Київ : Вікар, 2000.
10. Філософія : [навч. посіб.] / [П. С. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада.] ; за заг. ред. С. П. Щерби. – Київ : МАУП, 2004.
11. Філософія. Світ людини. Курс лекцій: навч. посіб. / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов [та ін.]. – Київ :Либідь, 2003.
12. Хамар У. В. Історія філософії: курс лекцій / У. В. Хамар. – Львів : Ініціатива, 2008.

Інформаційні (інтернет) ресурси

1. Інститут філософії НАН України // <http://www.filosof.com.ua>
2. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського//
<http://www.nbuv.gov.ua/>
3. Філософія в Україні <http://www.philosophy.ua>

